

Sanja JELISAVAC TROŠIĆ¹
Stevan RAPAĆ²

Pristupanje Srbije svetskoj trgovinskoj organizaciji i strane direktne investicije³

Apstrakt: Srbija je u finalnoj fazi u procesu pristupanja u Svetsku trgovinsku organizaciju. Našoj zemlji predstoji, u procesu prilagođavanja uslovima STO, još usvajanje preostalih zakona i zaključivanje bilateralnih pregovora. Autori će u radu analizirati priliv stranih direktnih investicija u Srbiju u periodu pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji. Pristupanje Svetskoj trgovinskoj organizaciji pružiće signal stranim investitorima da je naša zemlja uspostavila poslovno okruženje u skladu sa međunarodnim pravilima. Pristupanje STO prema tome garantuje da je trgovinski sistem zemlje članice transparentan i predvidljiv, što će vremenom doneti priliv novih investicija, stvaranje novih radnih mesta i novih izvoznih mogućnosti. Verovatni efekti pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji biće uglavnom indirektni i osetiće se na srednji i dugi rok.

Gljučne reči: Srbija, SDI, STO, pristupanje, pregovori.

¹ Dr Sanja Jelisavac Trošić, istraživač saradnik, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, sanja@diplomacy.bg.ac.rs.

² Stevan Rapać MA, istraživač saradnik u Institutu za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, E mail: stevan@diplomacy.bg.ac.rs.

³ Rad predstavlja deo naučnog i istraživačkog angažovanja istraživača na projektu: „Srbija u savremenim međunarodnim odnosima: Strateški pravci razvoja i učvršćivanja položaja Srbije u međunarodnim integrativnim procesima – spoljnopolitički, međunarodni, ekonomski, pravni i bezbednosni aspekti“, koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije, projekat br: OI179029, a realizuje se u Institutu za međunarodnu politiku i privredu u periodu od 2011–2014.

Pregovori o pristupanju Srbije STO

Pregovori o pristupanju Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji počeli su 15. februara 2005. godine kada je Opšti savet doneo odluku o osnivanju Radne grupe za Srbiju i o početku procesa primanja Srbije u STO.⁴ Radna grupa ispituje trgovinsku politiku Srbije i njenu usaglašenost sa pravilima STO. Osim toga daje saglasnost na obim i nivo obaveza kod liberalizacije tržišta industrijskih i poljoprivrednih proizvoda i tržišta usluga. Te obaveze će potom, kroz bilateralne pregovore, naša zemlja preuzeti prema svim članicama STO. Pregovori se vode po unapred utvrđenoj proceduri Svetske trgovinske organizacije i u suštini obuhvatu dve vrste pregovora koji se odvijaju paralelno. To su pregovori o pravilima (*negotiations on rules*), koji su multilateralni i koji se vode na osnovu Memoranduma o spoljnotrgovinskom režimu i pregovori o pristupu tržištu (*market access negotiations*), koji su bilateralni i koje se vode na osnovu predloga koncesija.⁵

Uspešan završetak pregovora za pristup STO ne zavisi samo od Srbije nego i od zemalja sa kojima Srbija tokom procesa pristupanja vodi pregovore o snižavanju carinskih barijera. Sve dok se pregovori sa ovim zemljama ne zaključe svaka od zemalja članica STO može da zahteva, u bilo kom trenutku trajanja pregovora, da otvori pregovore sa Srbijom o snižavanju carinskih barijera. Pregovori o pristupanju Svetskoj trgovinskoj organizaciji različito traju, na primer Kirgistan je za prijem u STO pregovarao 2 godine i 4 meseca, dok je Rusija pregovarala 18 godina.

Radna grupa za Srbiju se do sada sastala 13 puta, a poslednji put 13. juna 2013. godine. Srbija je do sada potpisala bilateralne protokole o pristupu tržištu robe i usluga s Norveškom, Hondurasom, Japanom, Korejom, Evropskom unijom, Kanadom, Švajcarskom, Ekvadorom, Kinom, Salvadorom, Meksikom i Panamom. Bilateralni pregovori okončani su i sa Dominikanskom Republikom, a još se vode pregovori sa SAD, Brazilom, Indijom i Ukrajinom. Osim toga do sada je odgovoreno na više od 1500 pitanja u vezi sa spoljnotrgovinskim režimom Srbije.

⁴ World Trade Organization, Internet, http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_serbia_e.htm. 20/10/2013.

⁵ Jelisavac Sanja, „Odnosi Srbije i Svetske trgovinske organizacije“ Međunarodna politika, br. 1122, april-jun 2006, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd, str. 52.

Srbija treba da uskladi sistemske i bilateralne sporazume sa uslovima STO. Kada govorimo o multilateralnim pregovorima zapravo mislimo na usklađivanje domaćeg zakonodavstva sa pravilima STO, pa se ovaj deo procesa naziva i sistemski. To praktično znači da treba promeniti niz zakona i doneti nove kako bi se u njih ugradila pravila STO. Od toga, Srbiji je preostalo da dozvoli promet genetski modifikovanoj hrani, ali i uskladi Zakon o akcizama, kako bi se cena akciza alkoholnih pića rangirala prema količini alkohola, a ne sastavu, kao što je to sada slučaj i da se promeni jedan član u Zakonu o autorskom pravu. Takođe preostale obaveze su i završetak bilateralnih pregovora sa Ukrajinom i Brazilom.⁶

Novembra 2008. godine, kada su multilateralni pregovori u okviru Radne grupe dostigli određeni nivo zrelosti, Sekretarijat STO je pripremio Nacrt izveštaja Radne grupe o pristupanju Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji (Draft Report). Na ovom dokumentu će se raditi do samog kraja pregovora, a Srbija treba da okonča i bilateralne pregovore. Multilateralni pregovori su okončani kada Srbija u potpunosti uskladi svoj sistem sa pravilima STO, a Radna grupa sastavi dokument pod nazivom Izveštaj Radne grupe. Bilateralni pregovori su okončani potpisivanjem bilateralnih protokola sa svim zainteresovanim članicama STO i na osnovu njih se sastavlja Konsolidovana lista koncesija za robe i usluge. Izveštaj Radne grupe i Konsolidovana lista koncesija za robe i usluge čine Protokol o pristupanju. Nakon što obe strane, STO i Srbija, potpišu Protokol o pristupanju, naša zemlja će i zvanično postati članica STO. Kako Srbija nema tranzicione periode za prilagođavanje zakonodavstva pravilima STO tako se sa datumom stupanja u STO moraju već primenjivati svi doneti zakoni koji moraju biti u skladu sa Sporazumima Svetske trgovinske organizacije.⁷

Osim Srbije pregovori o pristupanju STO se trenutno vode i sa 24 zemlje od kojih je naš jedini sused Bosna i Hercegovina. Crna Gora, Rusija, Samoa i Vanuatu zvanično su pristupile Svetskoj trgovinskoj organizaciji 2012. godine, čime su podigle broj članica na 157. Posle njih Svetskoj trgovinskoj organizaciji su pristupile Laos i Tadžikistan 2013. godine,

⁶ Navedeno prema predavanju Bojane Todorović, Konferencija o razmeni iskustava u procesu pristupanja STO, Privredna komora Srbije, Beograd, 26. mart 2013.

⁷ Navedeno prema predavanju Bojane Todorović, Seminar on WTO Negotiations, IMPP, Beograd, decembar 2011.

tako da se ova međunarodna organizacija sa 159 zemlje članice približava svom cilju univerzalnog članstva.⁸

Kada su u pitanju genetski modifikovani organizmi u Srbiji je trenutno važeći Zakon o genetički modifikovanim organizmima od 29. maja 2009. godine.⁹ Parlamentu Srbije je 21. oktobra 2013. godine podnesen Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o genetički modifikovanim organizmima.¹⁰ Jedno od poslednjih stvari koje su preostale Srbiji u okviru multilateralnih pregovora da ispuni je i usaglašavnje zakonodavstva radi dozvole prometa GMO. Od naše zemlje se traži da izmeni svoje zakone u cilju dozvole prometa GMO, jer Svetska trgovinska organizacija ne dozvoljava tu vrstu zabrane. To nema veze sa zabranom uzgajanja i proizvodnje GMO, koji se ne tiču STO, već isključivo sa prometom genetski modifikovanih organizama. Poslednjih godina prisutan je veoma negativan stav javnosti u Srbiji o prisustvu genetski modifikovanih proizvoda u lancu ishrane stanovništva, pa je tokom 2013. godine bio jako izražen stav o preispitivanju pristupanja Svetskoj trgovinskoj organizaciji. U međuvremenu je i 83 opštine u Srbiji potpisalo Deklaraciju o zabrani GMO hrane.

Stručnjaci smatraju da u inspekcijskim kontrolama do sada nikada nije obelodanjeno da građani Srbije već godinama jedu genetski modifikovanu hranu. U prodavnicama u Srbiji već godinama se prodaje genetski modifikovana hrana, iako je zakon zabranjuje, pa se na rafovima skoro svih trgovina mogu naći sokovi, slatkiši, mlečne prerađevine, pa čak i kašice za bebe, koji sadrže sastojke GMO. Nijedan proizvod nije posebno obeležen što bi potrošaču ostavilo mogućnost da sam izabere ovakve proizvode.¹¹

Predlogom zakona o izmenama i dopunama Zakona o genetički modifikovanim organizmima zabranjuje se uzgoj, proizvodnja i promet GMO u komercijalne svrhe u Srbiji do 2020. godine. Predlagač je predložio moratorijum na uzgoj, proizvodnju i promet GMO u

⁸ World Trade Organization, *Annual Report 2013*, Geneva, Switzerland, 2013, p. 6. Prema podacima od 2. marta 2013. godine STO ima 159 zemlje članice.

⁹ Zakon o genetički modifikovanim organizmima, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

¹⁰ Predlog zakona se može naći na Internet stranici: http://www.parlament.gov.rs/upload/archive/files/lat/pdf/predlozi_zakona/3970-13Lat.pdf, 10/12/2013.

¹¹ Nezavisne novine, Internet, <http://www.nezavisne.com/posao/trziste/U-trgovinama-u-Srbiji-odavno-genetski-modifikovana-hrana-214788.html>, 14/12/2013.

komercijalne svrhe do 2020. godine.¹² Ovakav predlog nije u skladu sa uslovima za pristupanje Svetskoj trgovinskoj organizaciji, tako da predstavlja problem. Kako je Srbiji pristupanje STO strateški cilj moguće rešenje bi bilo da se zakonski dozvoli promet GMO, ali u praksi da se on učini neisplativim ili teško izvodljivim. To se može postići traženjem raznih dozvola i sertifikata, zahtevanjem da se učešće GMO u proizvodima vidljivo i posebno istakne na ambalaži i slično.

Bez obzira na oštro protivljenje šire javnosti u Srbiji danas su već zastupljeni proizvodi sa GMO sadržajem. Donošenjem zakona koji će regulisati ovu oblast, uz dozvolu prometa, ali sa strogom kontrolom ulaska na tržište uz vidno obeležavanje moguće je u praksi čak i smanjiti zastupljenost ove vrste proizvoda na tržištu Srbije. Ograničenja za GMO ne važe u SAD gde uopšte ne postoji razlika između normalne i genetski modifikovane biljke. Većina STO zemalja članica na različite načine regulišu proizvodnju i prodaju GMO, ali ni u jednoj ne važi potpuna zabrana.

Slična zabrana kao što je ima Srbija je do pre nekoliko godina važila i u EU, ali je uklonjena nakon dugog spora s velikim izvoznicima GMO – SAD i Kanadom - koji su pred specijalnim panelom STO optužili EU da krši pravila o slobodnoj trgovini. Panel je 2008. presudio da se nijedan proizvod ne sme zabraniti ukoliko nije nepobitno dokazano da je opasan ili škodljiv.¹³

Pošto je Srbija osim pregovora o pristupanju STO ujedno i u pregovorima o pristupanju Evropskoj uniji, oba ova procesa je potrebno sprovesti uspešno. Članstvo u STO je uslov za članstvo EU Istovremeno pristupanje EU značajno utiče na manevarski prostor srpskih predstavnika koji učestvuju u pregovorima sa državama članicama STO. Evropska unija ne želi dopusti Srbiji grešku kakvu je načinila Estonija u procesu pristupanja STO, kada je snizila određene carine na nivo niži od onog koji je u EU. Ovim je Eu bila primorana da nakon priključenja Estonije, plaća kompenzatorne dažbine trećim državama. Stoga EU vrši pritisak na Srbiju da istraje u pregovorima i svoje carine konoliduje na nivou koji je

¹² Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o genetički modifikovanim organizmima, Narodna skupština Republike Srbije, 21. oktobar 2013. godine, str 1-2, Internet, <http://www.parlament.gov.rs/>, 11/12/2013.

¹³ Srbija ucenjena da dozvoli uvoz GMO, Internet, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/352423/Srbija-ucenjena-da-dozvoli-uvoz-GMO->, 11/12/2013.

isti ili viši od onog u EU.¹⁴ U izveštaju Evropske komisije za 2013. godinu naznačeno je da finalizacija procesa pristupanja Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji zavisi od usvajanja Zakona o genetski modifikovanim organizmima koji je u skladu sa STO i od okončanja bilateralnih pregovora o pristupu tržištu sa određenim brojem zemalja (naročito sa SAD i Ukrajinom), pre svega u vezi sa poljoprivrednim proizvodima. Opšti zaključak izveštaja Evropske komisije je da pristupanje Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji teče sporo.¹⁵

2. Svetska trgovinska organizacija i strane direktne investicije

Svetska trgovinska organizacija (STO) je međunarodna organizacija osnovana 1995. godine, koja ima za cilj „da se pomogne proizvođačima roba i usluga, izvozniciima i uvozniciima u poslovanju“.¹⁶ Na ovaj način predstavnici Svetske trgovinske organizacije, pored ostalog, obrazlažu svoje delovanje na njihovoj zvaničnoj internet stranici. Šta to u praksi znači i na koji način ova međunarodna organizacija ima veze sa stranim direktnim investicijama? Ako bismo hteli da uprostimo, odgovor bi bio jednostavan, ova međunarodna organizacija reguliše međunarodnu trgovinu, a strane direktne investicije predstavljaju značajan deo međunarodne trgovine.

Nastala iz Opšteg sporazuma o carinama i trgovini, poznatijeg kao GATT, Svetska trgovinska organizacija rezultat je višedecenijskih međunarodnih pregovora u kojima su učestvovala najmoćnije zemlje sveta, a sve sa ciljem sniženja carina, odnosno liberalizacije međunarodne trgovine. Ova liberalizacija podrazumeva takve uslove međunarodnog poslovanja u kojima se prekogranična trgovina odvija na slobodan i predvidiv način. Tako je bar u teoriji. U praksi su stvari posve drugačije. Države članice i dalje uspevaju da primenjuju brojne protekcionističke mere i diskriminišu robu iz drugih država članica, ali značajna razlika u odnosu na stanje pre nastanka ove organizacije jeste u činjenici da su sada

¹⁴ Stevan Rapaić i Dragana Dabić, „Spoljnotrgovinski aspekt pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji“, *Međunarodni problemi*, Vol. 65, 2013, br. 3, str. 352.

¹⁵ „Izveštaj o napretku Srbije za 2013. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 16. 10. 2013, str. 70.

¹⁶ WTO, Internet: http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm, 7.4.2014.

proizvođači, izvoznici i uvoznici, odnosno strani investitori zaštićeni sporazumima Svetske trgovinike organizacije, zahvaljujući kojima mogu zahtevati i ostvariti odštetu. Jedinstvenim paketom sporazuma, koji broji ukupno devetnaest sporazuma i četiri aneksa, Svetska trgovinska organizacija kreirala je sistem koji propisuje, sprovodi i reguliše globalna pravila međunarodne trgovine, putem kojih se ostvaruje liberalizacija, odnosno smanjenje carina i ukidanje nekarinskih barijera, a sve sa ciljem povećanja blagostanja u državama članicama i sprečavanja mogućih međunarodnih sukoba. Svaki od ovih sporazuma postao je deo nacionalne pravne regulative država članica kojih danas ima toliko da je samo nekolicina zemalja, među kojima se nalazi i Srbija, izvan ovog zbira.

Pre nego što objasnimo na koji način se Svetska trgovinska organizacija bavi stranim direktnim investicijama neophodno je definisati ovu vrstu ulaganja u inostrantvu. Strane direktne investicije (SDI) doživljavaju svoj eksponencijalni rast nakon pada Istočnog bloka i prelaskom socijalističkih zemalja sa planske privrede na liberalno orijentisan tržišni sistem privređivanja. Do ove globalne razmene stranih direktnih investicija dolazi nakon 1990. godine, kada je bivšim komunističkim zemljama bio neophodan kapital. Srbija je jedna od ovih bivših zemalja sa planskom privredom, koja još uvek prolazi kroz tranzicioni period i kojoj je strani kapital neophodan kako bi ekonomski zaživela. Ovaj strani kapital dolazi kroz strane direktne investicije, odnosno od inostranih kompanija koje upravo svojim ulaganjem u inostranstvu postaju transacionalne kompanije. Stoga je neophodno dodati da pojam stranih direktnih investicija ne možemo odvojiti od pojma transnacionalnih kompanija, jer one predstavljaju osnovne nosioce ovih investicija. Danning (*Dunning*) navodi kao osnovnu aktivnost transnacionalnih kompanija direktno investiranje u inostranstvu. On objašnjava na koji način su transnacionalne kompanije, kao preduzeća globalnog karaktera, postala dominantni nosioci međunarodne privredne aktivnosti i osnovni činilac stranih direktnih investicija. Osnovna teza ovog autora jeste da je njihov glavni motiv maksimizacija profita i postizanje konkurentnosti na globalnom tržištu, što ostvaruju kroz obezbeđenje jeftinih prirodnih resursa u zemljama u kojima kontrolišu preduzeća ili imaju svoje filijale, odnosno pristupom jeftinoj radnoj snazi i obezbeđenjem tržišta za plasman.¹⁷

¹⁷ *Multinational Enterprises an the Global Economy*, John H. Dunning, Addison-Wesley Publishing Company Inc., Wokingham, England, 1993, p. 3.

Međunarodni monetarni fond (MMF) daje sledeću definiciju: „Strane direktne investicije podrazumevaju ulaganje u inostranstvu koje preuzima direktni investitor rezident iz jedne privrede/zemlje u cilju preuzimanja kontrole ili trajnog udela u firmi koja posluje u drugoj privredi/zemlji.“¹⁸ Kontrola je ključna reč kada se radi o stranim direktnim investicijama, pa tako i UNCTAD definiše stranu direktnu investiciju kroz kontrolu matičnog preduzeća iz druge zemlje.¹⁹ Ovde je neophodno dodati da neposredna kontrola nad preduzećem u inostranstvu postoji ako strani investitor ostvari više od 50% glasačke moći u preduzeću, dok trajan udeo podrazumeva posedovanje najmanje 10% običnih akcija ili drugog oblika vlasničkog kapitala, odnosno glasačkih prava firme u inostranstvu.²⁰ Iako su definicije koje nam daju Međunarodni monetarni fond i UNCTAD dovoljno široke da obuhvate sve vrste stranih direktnih investicija, mogu nam na prvi pogled delovati nedovoljno precizne. Stoga, dodajmo da pored preuzimanja kontrole, odnosno trajnog udela u već postojećoj kompaniji u inostranstvu, strane direktne investicije podrazumevaju i otvaranje filijala i proizvodnih pogona matične kompanije u drugoj zemlji, odnosno osnivanje novog preduzeća koje je u potpunom vlasništvu investitora. Drugim rečima, strano ulaganje se može izvršiti kroz privatizaciju, odnosno akviziciju postojećeg preduzeća u inostranstvu, investiranjem u novo preduzeće u inostranstvu (*greenfield*), kao i kroz *brownfield* investiranje koje predstavlja hibrid pomenuta dva oblika.

Pozitivni efekti po privredu zemlje domaćina se ne mogu opovrgnuti i nesporno je da samim svojim dolaskom strane investicije imaju neke pozitivne efekte na privredu domaćina. Jasno je da prilivi stranih direktnih investicija podižu nivo opšte ekonomske aktivnosti u zemlji domaćinu. Direktne posledice su rast obima proizvodnje ili usluga i najčešće rast zaposlenosti. Pozitivni efekti koje zemlja domaćin očekuje od SDI još mogu biti: razvoj manje razvijenih regiona, razvoj određenih industrija ili

¹⁷ *Multinational Enterprises and the Global Economy*, John H. Dunning, Addison-Wesley Publishing Company Inc., Wokingham, England, 1993, p. 3.

¹⁸ IMF, *Balance of Payments and International Investments Position Manual*, 6th Edition, International Monetary Fund, Washington D. C., 2009, p. 101.

¹⁹ *World Investment Report 2004*, UN, UNCTAD, New York and Geneva, 2004, p. 345.

²⁰ Miroslav Antevski, „Razvojni potencijali stranih direktnih investicija: komparativna međunarodna iskustva“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXI, br. 1-2, 2009, str. 49.

održanje njihovog nivoa proizvodnje, preuzimanje novih znanja i tehnologija, unapređenje produktivnosti, povezivanje i uključivanje domaćih preduzeća u međunarodne tehnološke, proizvodne i distributivne mreže. Transnacionalne kompanije mogu koristiti domaćim firmama ne samo kroz tranfer tehnologija, već i putem takozvanih novčanih eksternalija. Drugim rečima, strani investitori povećavaju potražnju za domaćim proizvodima i uslugama koje koriste u svakodnevnom poslovanju i to prvenstveno na lokalnom nivou, te omogućavaju domaćim preduzećima da povećaju produktivnost, opstanu na tržištu i uzrokuju njihov rast. U skladu sa teorijom efekata prelivanja poslovanje celokupne nacionalne ekonomije pospešuje se, budući da ostali ekonomski subjekti, domaća preduzeća i drugi investitori, teže da se ugledaju na novog tržišnog rivala i pod pritiskom konkurencije unapređuju svoje poslovanje.

Svi sporazumi Svetske trgovinske organizacije utiču na poslovanje transnacionalnih kompanija, pa samim tim i na strane direktne investicije. Ovim sporazumima Svetska trgovinska organizacija predvidela je najveći broj mogućih ponašanja država članica, ali i preduzeća koje učestvuju u međunarodnoj trgovini, koja mogu prouzrokovovati restrikcije i naneti štetu drugim državama, odnosno preduzećima i predvidela način njihovog sankcionisanja. Suština ovih sporazuma svodi se na tri osnovna principa. Prvi je princip najpovlašćenije nacije i on podrazumeva da zemlja članica daje trgovinskim partnerima, odnosno drugim državama članicama najbolji tretman koji je inače dat bilo kojem drugom partneru iz neke druge zemlje članice za dati proizvod. Drugim rečima, koncesije odobrene jednoj državi važe i za ostale članice. Ovim se principom ne dozvoljava bilo kojoj državi, ma koliko ona bila moćna da favorizuje jedne strane investitore u odnosu na druge. Drugi princip STO jeste princip nacionalnog tretmana, koji je značajan za strane investitore, jer podrazumeva da svi proizvodi i usluge, koji sa teritorije jedne države članice uđu na teritoriju druge države članice imaju isti tretman kao i domaći proizvodi, odnosno da uživaju ista prava. Drugim rečima, stranim investitorima se garantuju ista prava i povlastice kao i domaćim. I treći princip ove međunarodne organizacije odnosi se na transparentnost spoljnotrgovinskih politika zemalja članica, što u praksi omogućava stranim investitorima da imaju uvid u usklađenost propisa država članica sa sporazumima i drugim pravilima Svetske trgovinske organizacije.

Samo jedan od sporazuma Svetske trgovinske organizacije neposredno se odnosi na poslovanje stranih investitora. Ovaj sporazum naziva se *Sporazum o uslovima za strana ulaganja koja utiču na trgovinu*, a poznatiji je kao TRIMS (The Agreement on Trade-Related Investment Measures). Ovaj sporazum do danas ostaje najznačajniji multilateralni sporazum kojim se regulišu strana ulaganja. Pokušaji da se kreira jedinstveni multilateralni sporazum na globalnom nivou propali su, jer su se zemlje u razvoju sa pravom protivile usvajanju sporazuma koji bi podrazumevao potpunu liberalizaciju investicionih režima, (na čemu su insistirale razvijene zemlje, odnosno njihove transnacionalne kompanije) pa takav sporazum nije nikad potpisan. Stoga bilateralni investicioni sporazumi preovlađuju u međunarodnoj praksi i predstavljaju danas najsnažniju zaštitu za strane investitore. Jasno je da TRIMS kao jedini relevantan multilateralni sporazum iz ove oblasti ima svoja ograničenja, te se se odnosi isključivo na investicione mere vezane za trgovinu robom.

Države su u nedostatku kapitala neophodnog za pokretanje privrednog rasta, a naročito one manje ekonomski razvijene, krajem dvadesetog veka, počele da se utrkuju u boljim uslovima za strana ulaganja. Ova tendencija je kulminirala sa svetskom ekonomskom krizom, kada su države pohitale da stranim investitorima pruže najbolje uslove poslovanja, pa čak i subvencionišu njihovu proizvodnju, što je samo jedan korak od prakse koju Svetska trgovinska organizacija sankcioniše - subvencionisanje izvoza. Srbija je jedna od ovih država i njena politika privlačenja stranih investicija imala je samo jedan cilj: privući strane investitore po svaku cenu. Računalo se da ove investicije mogu samo pozitivno delovati po srpsku privredu. Ipak, to nekada nije bio slučaj i države su vodile striktno protekcionističku politiku koja je često ograničavala strane investitore u njihovom poslovanju i nametala im neke diskriminatorne mere. Kako bi unapredile, odnosno zaštitile određenu granu domaće privrede države su neretko nametale restriktivne mere stranim investitorima, ograničavajući njihov uvoz ili na drugi način utičući na njihovo poslovanje. S tim u vezi Svetska trgovinska organizacija, odnosno TRIMS najveću pažnju poklanja odredbama koje se tiču principa nacionalnog tretmana i kvantitativnih ograničenja. Ovim se multilateralnim sporazumom zabranjuje vladama zemalja članica STO upotreba sledećih mera u odnosu na strane investitore:

1. zahtevi da strani investitori moraju da koriste određenu količinu proizvoda domaćeg porekla;
2. vezivanje izdavanja dozvola za uvoz stranom investitoru za obavezu izvršenja određenog izvoza;
3. onemogućavanje stranog investitora da raspolaže deviznim sredstvima namenjenim za uvoz većim od ekvivalentne količine kapitala ostvarenog od izvoza preduzeća;
4. ograničavanje inostranog ulagača da slobodno raspolaže deviznim sredstvima namenjenim ostvarenju uvoza;
5. zahtev stranim investitorima da određeni deo svoje proizvodnje plasiraju na domaće tržište.²¹

Ovim je Svetska trgovinska organizacija omogućila stranim investitorima da po transparentnim i predvidivim uslovima premeste svoj kapital u nematične države i uživaju slobodu u sprovođenju svojih poslovnih strategija, dok su im prava i privilegije izjednačena sa domaćim investitorima. Stoga je članstvo u STO značajna stavka u investicionom portfoliju svake zemlje i siguran znak stranim investitorima da su njihova prava garantovana međunarodnim obavezama na koje se država članica obavezala stupanjem u ovu međunarodnu organizaciju. Sa druge strane, država koja zeli da zaštiti domaću privredu i dalje ima na raspolaganju mere koje nisu pokrivene TRIMS-om. U ove mere spadaju između ostalog i uslovljavanje stranog investitora da u proizvodnji koristi najmoderniju opremu, koja ispunjava ekološke standarde, da određena količina proizvoda bude namenjena izvozu, da se zahteva dobijanje licence za proizvodnju i stavljanje u promet proizvoda u skladu sa zakonom, kao i da se stranom investitoru zabrani da proizvodi određenu liniju proizvoda.

Prema godišnjem izveštaju Svetske trgovinske organizacije o pristupanju, iz decembra 2012. godine, analizom empirijskih dokaza o prednostima pristupanja STO, od osnivanja 1995. godine do danas, došlo se do dokaza da su zemlje koje su postale članice u posmatranom periodu privukle veći od prosečnog priliva stranih direktnih investicija, uz prosečan rast priliva SDI od 15% između 1995 i 2001. godine. Izveštaj je pokazao da su ove zemlje bile otpornije na svetsku ekonomsku krizu,

²¹ Stevan Rapaić, *Svetska trgovinska organizacija i preduzeća u spoljnoj trgovini*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2013, str. 123.

sa prosečnim padom stranih direktnih investicija 9% između 2007 i 2008. godine, u poređenju sa padom SDI od 39% na svetskom nivou.²²

U svetu paralelno funkcionišu mere za unapređenje i promociju stranih direktnih investicija i mere koje utiču na ograničavanje istih. Povećana je međupovezanost propisa koji regulišu strane direktne investicije i propisa koji se tiču politika određenih privrednih grana. Za jednu zemlju je izazov usaglasiti ovu povezanost tako da obe politike deluju zajedno. Potrebno je održavati ravnotežu između unapređenja domaćih proizvodnih kapaciteta i izbegavanja protekcionizma kako investicionog tako i trgovinskog, što iziskuje povećanu međunarodnu koordinaciju i kooperaciju.²³

Strane direktne investicije u Srbiji

Strane direktne investicije, postale su sintagma koju su srpski političari proteklu deceniju ponavljali kao mantru sa ciljem spašavanja posrnule privrede i pridobijanja glasova, toliko da je svako preispitivanje efekata ovih investicija na domaću privredu predstavljalo neku vrstu bogohuljenja. Stranim direktnim investicijama pripisivana su gotovo fantastična svojstva, a njihovo magično dejstvo na ekonomski razvoj, prihvatilo se kao aksiom. Krilaticu “Spas srpske privrede leži u stranim direktnim investicijama” smo nebrojano puta čuli od predstavnika vlasti u Srbiji, lokalnih samouprava, ali i predstvanika opozicije. U periodu od 2000. do 2013. godine, Srbija je uvela brojne mere kojima je olakšan priliv stranih investicija, liberalizovano ulaganje i prenos kapitala, a privatizacija je bila osnovno sredstvo investiranja u srpsku privredu. Subvencije za strana ulaganja bila su najveća u regionu. Uslovi pod kojima su ove subvencije dodeljivane i njihovo sprovođenje ostali su netransparentni, dok se najvredniji ugovori sa stranim investitorima godinama drže pod oznakom državne tajne.

Srbija se po broju direktnih stranih investicija tokom 2012. godine nalazi na 11. mestu u Evropi, sa ukupno 78 projekata, što predstavlja povećanje od 16,4% u odnosu na prethodnu godinu. U 2012. godini

²² World Trade Organization, *Annual Report 2013*, Geneva, Switzerland, 2013, pp. 6-7.

²³ Milorad Unković, Ninela Kordić, „Regulatorni okviri za strana direktna ulaganja”, *Singidunum revija*, br. 8/2, 2011, str. 119.

kreirano je 10.302 radnih mesta, što je Srbiju pozicioniralo na šesto mesto u Evropi po broju radnih mesta koja su generisale strane direktne investicije. Projekti u Srbiji spadaju među radno intenzivne, sa prosekom od 132 radna mesta po projektu. Gotovo 90% projekata u Srbiji realizovale su evropske kompanije, a više od polovine radnih mesta obezbedila su italijanska preduzeća. Nemačka i Austrija takođe predstavljaju velike investitore kada su u pitanju ulaganja u proizvodnju, pre svega u sektorima automobilskih komponenti, mašina i opreme.²⁴

Tabela 1: Priliv stranih direktnih investicija, 2007-2012, u milionima USD

	2007	2008	2009	2010	2011	2012
Albanija	659	974	996	1 051	1 036	957
BiH	1 818	1 025	149	324	380	633
Makedonija	693	586	201	212	468	135
Srbija	3 439	2 955	1 959	1 329	2 709	352
Crna Gora	934	960	1 527	760	558	610
Hrvatska	5 041	6 220	3 339	432	1 502	1 251

Izvor: UNCTAD, FDI-TNC-GVC Information System, FDI database, navedeno prema United Nations, *World Investment Report 2013*, 2013, p. 216.

Analizirajući UNCTAD-ov Izveštaj o investicijama u svetu možemo videti poziciju naše zemlje u odnosu na susede na polju priliva stranih direktnih investicija poslednjih šest godina (tabela 1).²⁵ Srbija je posmatranom periodu (2007–2012. godina) imala konstantan pad priliva vrednosti stranih direktnih investicija, sa izuzetkom 2011. godine. Skoku stranih direktnih investicija u 2011. godini najviše je doprineo belgijski trgovinski lanac Delez kupovinom najvećeg srpskog trgovinskog lanca Maxi. Najveći obim SDI ostvaren je u godini koja je prethodila našem posmatranom periodu (2006. godini) kada je prodajom operatora

²⁴ Redakcija casopisa Biznis i finansije, Strane investicije: Evropa i dalje atraktivna, Srbija u blagom usponu, Internet, <http://bif.rs/2013/06/strane-investicije-evropa-i-dalje-atraktivna-srbija-u-blagom-usponu/>, 25/10/2013.

²⁵ United Nations, *World Investment Report 2013*, 2013, p. 216.

mobilne telefonije Mobtel norveškom Telenoru realizovana do tada najveća transakcija. Ekonomska kriza znatno se odrazila na tokove stranih direktnih investicija u svetu, tako da je priliv stranih direktnih investicija u trogodišnjem periodu, 2008-2010, opao i u Srbiji i u drugim zemljama jugoistočne Evrope. Istovremeno u Srbiji su prestali prihodi po osnovu privatizacije.

Najveći obim stranih direktnih investicija u posmatranom periodu investiran je u sektor usluga (više od 40% ukupnih SDI). Oko 90% SDI odnosilo se na kupovinu aktive privatnih, državnih i društvenih preduzeća i banaka u procesu tenderske i aukcijske privatizacije, dok su grinfild investicije bile veoma male. Tranzicioni model privrednog rasta u Srbiji bio je uglavnom zasnovan na privlačenju stranih direktnih investicija kroz privatizaciju radi modernizacije i oporavka privrede kroz usvajanje novih znanja, tehnologije i novih tehnika menadžmenta i prodaje. Ovaj proces nije dao vidljive rezultate i zbog toga što su u privatizaciji, pored veoma poznatih svetskih kompanija, učestvovali i tzv. novi vlasnici kapitala, često nepoznatog porekla, sa sumnjivim i kratkoročnim motivima i gotovo bez legalnog preduzetničkog iskustva.²⁶

U poređenju sa zemljama iz okruženja (Albanija, Bosna i Hercegovina, Makedonija, Crna Gora i Hrvatska) na početku posmatranog perioda od Srbije je jedino Hrvatska imala veći obim priliva SDI, da bi na kraju posmatranog perioda naša zemlja izgubila dobru poziciju u okruženju po prilivu SDI. Razloge možemo naći u nestabilnosti poslovnog okruženja, nedovoljne izgrađenosti institucija i spore dinamike privrednih reformi.

Zaključak

Srbija je nakon dugog niza godina na dobrom putu da postane članica Svetske trgovinske organizacije. Kao veoma problematično pitanje prilikom pregovora o ulasku Srbije u STO javilo se dopuštanje prometa genetski modifikovane hrane na našem tržištu. Ovaj aspekt pregovora veoma negativno se odrazio na celokupne dosadašnje rezultate rada naših pregovarača, zbog oštrih osuda medija i šire javnosti eventualnog

²⁶ *Strane direktne investicije u Srbiji 2001-2011*, Business Info Group, Beograd, april 2012, str. 60-2.

dopuštanja genetski modifikovanih proizvoda na tržište Srbije. Kao jedan od poslednjih uslova za ulazak u Svetsku trgovinsku organizaciju koji je postavljen pred Srbiju je i dozvoljavanje prometa genetski modifikovane hrane. Sadašnji propisi Srbije zabranjuju uzgajanje i promet genetski modifikovanih organizama i oni nisu u skladu sa propisima Evropske unije i Svetske trgovinske organizacije. Izvesno je da će Republika Srbija doneti nov zakon kojim se dozvolja promet genetski modifikovanih proizvoda, iako će sama proizvodnja ostati zabranjena. Sa druge strane, pod velikim znakom pitanja ostaje da li će Srbija uspeti da donese propise kojima će ovakvi proizvodi biti jasno obeleženi kao GMO u maloprodaji. Pristupanje Srbije Svetskoj trgovinskoj organizaciji nije uslov samo za otvaranje srpske privrede za strane investicije, već i uslov za pristupanje Evropskoj uniji.

Pristupanjem Svetskoj trgovinskoj organizaciji šalje se jasan signal stranim investitorima da je Srbija spremna da im garantuje nacionalni tretman i da neće upotrebljavati nedozvoljene mere koje su zabranjene sporazumima ove organizacije, među kojima se ističe Sporazum o uslovima za strana ulaganja koja utiču na trgovinu, poznatiji kao TRIMS. Strane direktne investicije omogućavaju zemljama primaocima da se integrišu sa globalnim proizvodnim mrežama multinacionalnih preduzeća koja svojim poslovanjem doprinose velikom obimu svetske proizvodne aktivnosti. Rastući trend stranih direktnih investicija doprinosi optimizmu među zemljama u razvoju o potencijalu tih zemalja za integraciju u svetsku privredu, ne samo zahvaljujući samom prilivu novca, nego i zbog pratećih priliva tehnologije, marketing i organizacionih znanja, a ponekad i olakšanja pristupa tržištu razvijenih zemalja.

Dokazi koji ukazuju na značajnu ulogu dohotka po glavi stanovnika, veličine tržišta, nivoa urbanizacije i kvaliteta infrastrukture kao faktora koji pre svega deternimišu tokove stranih direktnih investicija i njihovog kvaliteta predstavljaju prepreku da slabije razvijene zemlje poput Srbije privuku značajan obim stranih direktnih investicija, bez obzira na njihovu skorašnju ekspanziju ili sveobuhvatnu liberalizaciju pristupa tržištu. Stoga pristupanje Srbije STO može delovati samo pozitivno na dalji priliv stranih investicija, jer se smanjuje faktor rizika za potencijalne ulagače. Bez obzira na pozitivne tokove u svetskoj privredi ka disperziji stranih direktnih investicija, još uvek su zemlje koje najviše primaju SDI razvijene

zemlje i poneke srednje razvijene, dok su zemlje u razvoju marginalizovane u tom procesu.

Srbija se može smatrati zemljom otvorenom za strane ulagače, inostranu robu i usluge iako još uvek nije postala članica Svetske trgovinske organizacije. Ipak, članstvo u ovoj globalnoj instituciji koja reguliše 99% svetske trgovine, neophodno je kako bi Srbija povećala svoj izvoz, poboljšala kvalitet svojih proizvoda, uvezla savremenu tehnologiju, eliminisala monopole i ostvarila kvalitetni poslovni ambijent koji će privući strane investitore.

Literatura

- „Izveštaj o napretku Srbije za 2013. godinu“, Evropska komisija, Brisel, 16. 10. 2013.
- IMF, Balance of Payments and International Investments Position Manual, 6th Edition, International Monetary Fund, Washington D. C., 2009.
- Milorad Unković, Ninela Kordić, „Regulatorni okviri za strana direktna ulaganja“, Singidunum revija, br. 8/2, 2011.
- Miroslav Antevski, „Razvojni potencijali stranih direktnih investicija: komparativna međunarodna iskustva“, *Međunarodni problemi*, Vol. LXI, br. 1-2, 2009.
- *Multinational Enterprises an the Global Economy*, John H. Dunning, Addison-Wesley Publishing Company Inc., Wokingham, England, 1993.
- Predlog zakona o izmenama i dopunama Zakona o genetički modifikovanim organizmima, Narodna skupština Republike Srbije, 21. oktobar 2013. godine, str 1-2, Internet, <http://www.parlament.gov.rs/>, 11/12/2013.
- Redakcija casopisa Biznis i finansije, Strane investicije: Evropa i dalje atraktivna, Srbija u blagom usponu, Internet, <http://bif.rs/2013/06/strane-investicije-evropa-i-dalje-atraktivna-srbija-u-blagom-usponu/>, 25/10/2013.
- Sanja Jelisavac, „Odnosi Srbije i Svetske trgovinske organizacije“ Međunarodna politika, br 1122, april-jun 2006, Institut za međunarodnu politiku i privredu, Beograd.
- Srbija učenjena da dozvoli uvoz GMO, Internet, <http://www.vesti-online.com/Vesti/Srbija/352423/Srbija-ucenjena-da-dozvoli-uvoz-GMO->, 11/12/2013.
- Stevan Rapačić i Dragana Dabić, „Spoljnotrgovinski aspekt pristupanja Republike Srbije Evropskoj uniji“, *Međunarodni problemi*, Vol. 65, 2013, br. 3.

- Stevan Rapačić, *Svetska trgovinska organizacija i preduzeća u spoljnoj trgovini*, Ekonomski fakultet, Beograd, 2013.
- *Strane direktne investicije u Srbiji 2001-2011*, Business Info Group, Beograd, april 2012.
- United Nations, *World Investment Report 2013*, 2013.
- *World Investment Report 2004*, UN, UNCTAD, New York and Geneva, 2004.
- World Trade Organization, *Annual Report 2013*, Geneva, Switzerland, 2013.
- World Trade Organization, Internet, http://www.wto.org/english/thewto_e/acc_e/a1_serbia_e.htm, 20/10/2013.
- WTO, Internet: http://www.wto.org/english/thewto_e/whatis_e/whatis_e.htm, 7.4.2014.
- Zakon o genetički modifikovanim organizmima, Službeni glasnik RS, br. 41/09.

SERBIAS ACCESSION TO THE WORLD TRADE ORGANIZATION AND FOREIGN DIRECT INVESTMENT

Abstract: Serbia is now in the final stage of accession to the World Trade Organization. Serbia still has to adopt outstanding pieces of legislation and work closely with relevant members to conclude the remaining bilateral negotiations. This paper analyses inward flow of foreign direct investment in Serbia during the process of WTO accession. The accession to the WTO will provide a signal to the investment community around the world that Serbia has aligned its trade infrastructure with international best practices embodied in the WTO agreements. The accession therefore guarantees that the acceding country's trade system is transparent and predictable, which over time results in new investment, creating of jobs and new export opportunities. Probable effects of the WTO accession of Serbia will be mostly indirect and will be felt gradually in a mid and longer term.

Key words: Serbia, FDI, WTO, accession, negotiation.